

***Kobita, profesur, Pjetrek* – wykładniki fonetyczne stylizacji gwarowej w dialogach bohaterów „ławeczki” (serial *Ranczo*)**

Stylizacja jest świadomą czynnością kształtowania tekstu należącego genetycznie do danego stylu funkcjonalnego (Dubisz 1986: 32). Dialektyzacja zaś, dzięki której tekst zostaje wzbogacony elementami gwary, należy do najpowszechniejszych i szczegółowo analizowanych rodzajów stylizacji. Wydaje się ona ciekawym zagadnieniem badawczym, zwłaszcza w dzisiejszych czasach, kiedy doszło do „poszerzenia współczesnego Parnasu o dziesiątą Muzę, jaką niewątpliwie stało się kino” (Kresa 2014: 309). Poza stylizacją języka bohaterów filmowych na różne odmiany terytorialne, w kinie polskim, europejskim i światowym spotykamy także stylizację bazującą na elementach archaicznych, socjolektalnych czy profesjolektalnych (por. Kresa 2014). Stylizacja językowa pojawia się zarówno w kinie ambitnym, w którym pełni funkcję mimetyczną, jak i w produkcjach o charakterze komediowym, w których funkcjonuje jako narzędzie komizmu, na przykład w serialu *Ranczo* (por. Kresa 2014).

Omawiana stylizacja została zrealizowana na poziomie wszystkich podsystemów języka: fonetycznym, fleksyjnym i słowotwórczym, leksykalnym oraz składniowym. Do wykładników leksykalnych włączone zostały również użyte w funkcji stylizacyjnej frazeologizmy, wykorzystywane w funkcji stylizacji języka bohaterów ławeczki na niższy rejestr odmiany potocznej. Z dialogów ławeczkowiczów, pochodzących z 10 odcinków serialu (po jednym odcinku z każdego sezonu), wyekscerpowano najwięcej wykładników fonetycznych, które w niniejszym artykule poddano analizie, zobrazowano przykładami i porównano z ogólnopolskim podsystemem fonetycznym.

1. Charakterystyka materiału

Pierwszy klaps na planie serialu *Ranczo* padł 12 lipca 2005 roku. Reżyserem serialu jest Wojciech Adamczyk, za scenariusz odpowiada Robert Brutter i, do szóstego sezonu włącznie, również Jerzy Niemczuk. Opowieść o losach Amerykanki Lucy Wilskiej, która osiedliła się w odziedziczonym po babci dworku w Wilkowyjach liczy 130 odcinków. Ostatni z nich został wyemitowany 27 listopada 2016 roku.

Akcja serialu rozgrywa się w małej wsi o nazwie *Wilkowyje*. Jest to fikcyjna miejscowość leżąca w województwie lubelskim nieopodal Radzynia Podlaskiego, czyli rodzinnych stron jednego ze scenarzystów – Jerzego Niemczuka. W rzeczywistości pozafilmowej nazwa *Wilkowyje* odnosi się do jednej z dzielnic Tychów, która dawniej istniała jako wieś otoczona lasami pszczyńskimi. Jej nazwa pochodzi od dużej liczby wilków żyjących w Puszczy Pszczyńskiej (Ranczo.org 2018). Sceny serialu nagrywano w kilku miejscowościach, głównie w Jeruzalu, Latowiczu i Sokulach.

„Wilkowyje, Wilkowyje, gdzie jest taki piękny kraj?!” – podśpiewywał wójt Paweł Koziół, a w Wilkowyjach pod sklepem „U Krysi”, na ławeczce, zasiadło czterech Rycerzy Zakonu Mamrota.

Pomysłodawcą „ławeczki” był Jerzy Niemczuk, który zainspirował się trzema nietrzeźwymi mężczyznami siedzącymi przed sklepem na Mazurach (Lipecka, Piotrowska 2016: 18). Ku jego zdziwieniu panowie w stanie upojenia alkoholowego rozmawiali o kosmosie. Przełożyło się to na tematy poruszane przez bohaterów serialu: wilkowyjscy stali bywalcy „ławeczki” także podejmują dysputy filozoficzne, z pozoru zarezerwowane dla wykształconych ludzi.

Aktorzy wcielający się w role pijacków, jak wspomina jeden z nich – Bogdan Kalus grający Tadeusza Hadziuka – nie uczestniczyli w castingu, lecz zostali „obsadzeni po warunkach” (Lipecka, Piotrowska 2016: 129) – ich wygląd jest bowiem sprzeczny z wizerunkiem amantów, pasuje za to do roli wilkowyjskich utracjuszy. Poza Bogdanem Kalusem na ławeczce zasiadł Piotr Pręgowski, czyli serialowy Patryk Pietrek. Pręgowski doradził producentowi Maciejowi Strzembo-szowi, żeby rolę Jana Japycza powierzył Leonowi Niemczykowi. Była to ostatnia serialowa kreacja w karierze Leona Niemczyka, ponieważ aktor zmarł w trakcie nagrywania drugiej serii *Rancza*. Zastąpił go Franciszek Pieczka, który zagrał Stacha Japycza – brata Jana. Czwartą osobą zasiadającą na ławeczce był Sylwester Maciejewski, wcielający się w postać Macieja Solejuka.

2. Analiza materiału

Jak już wcześniej wspomniano, z analizy elementów składających się na stylizację wypowiedzi Zakonu Rycerzy, Mamrota na gwarę podlaską wynika, że najczęściej wyzyskiwanym w celach stylizacyjnych podsystemem językowym jest fonetyka, co jest zgodne z obserwacjami różnych badaczy na temat stylizacji językowej w ogóle (Bobrowski 2015: 180).

2.1. Fonetyka międzywyrazowa

Pierwsze zjawisko fonetyczne pozwalające odróżnić od siebie i podzielić dialekty języka polskiego to fonetyka międzywyrazowa, która w dialekcie mazowieckim, a co za tym idzie, również w gwarach podlaskich – ma charakter nieudźwięczniająca (dialektologia 2018). W zgromadzonym materiale przykłady realizacji fonetyki międzywyrazowej nieudźwięczniającej stanowią następujące przykłady:

- **w wypowiedziach Pietrka:** *tesz im, tesz nieszczęsliwy, skont mje, jusz myślałem, kapitalisluckiej;*
- **w wypowiedziach Hadziuka:** *ras, a dwa, teras jak, przet Matko Bosko, weś i, mrós i;*
- **w wypowiedziach Solejuka:** *teras ma, na cmentasz idźta, pierogóf roz-woże, rozwót innego, kref nie, rozwót i, asz mnie;*
- **w wypowiedziach Jana i Stacha Japyczów:** *weś jak, kref mu, s awantur-nym, na wschót idoł, śniek może.*

Jak już wspomniano, fonetyka międzywyrazowa jest główną cechą dialektalną, jednak w dialogach ławczkowiczów pojawia się niekonsekwentnie i być może – także nieświadomie. Co więcej, nie jest percypowana przez widzów, a wiąże się to z powszechnym ubezdźwięcznianiem spółgłosek dźwięcznych w języku ogólnopolskim w pozycji przed samogłoskami, *j* i spółgłoskami sonornymi. Warto także podkreślić, że z punktu widzenia stylizacji językowej w dziele audiowizualnym jest to cecha, która nie odgrywa praktycznie żadnej roli, nie jest bowiem uświadamiana ani przez twórców, ani przez widzów.

2.2. Wokalizm

Kolejnym zjawiskiem poświadczonym w wypowiedziach bohaterów serialu *Ran-czo* jest wymowa *e* (dawnego *e* pochylonego oraz *e* w pozycjach przed głoskami wpływającymi na jego artykulację) jako *e^v*, *eⁱ*, *y* lub *i*:

- w wypowiedziach **Pietrka**: *znakim, dzieńsińć, drugij, najgorzyj, przecisz, pońdziątek, kobita, pszynajmniej, ogiń, jeszczej, lepij, całkim*;
- w wypowiedziach **Hadziuka**: *kobity, gorzyj, raźnij, wiencyj, najbardziej, żadnyj, conajmniej*;
- w wypowiedziach **Solejuka**: *najlepij, prościj, kobity, najwincyj*;
- w wypowiedziach **Jana i Stacha Japyczów**: *lepij*.

Wymowę o pochylonego (lub o w sąsiedztwie sonornej) jako o^u lub jako u Patryk Pietrek realizuje równie konsekwentnie jak wymowę e pochylonego, co jest widoczne przede wszystkim w formie zaimka osobowego *on* realizowanej jako o^un oraz w wyrazach takich jak: *wycieńczo^uny, jako^uś, profeso^ur, raduś*. W dialogach Hadziuka poświadczono jeden przykład podwyższonej realizacji o – w zaimku wskazującym – jako to^u. W wypowiedziach Solejuka pojawiły się następujące formy: *burygo, no^u, ano^u*, a u Jana i Stacha Japyczów nie znaleziono przykładu podwyższonej realizacji o.

Jedynie w wypowiedziach Pietrka zanotowano przykłady przesunięcia artykulacji samogłoski y do i po tylnym x: *Włochi, chiba*. Podobnie, tylko w dialogach tego bohatera pojawia się brak ściągnięcia w czasownikach – *bojałem*.

W wypowiedziach zarówno Pietrka, jak i pozostałych ławczkowiczów wykorzystano także, typowy dla wszystkich gwar dialektu mazowieckiego, brak przegłosu, zrealizowany w samym nazwisku bohatera ławeczki – *Pietrek*.

Ostatnim zjawiskiem wokalicznym, wykorzystywanym w celach stylizacyjnych w dialogach ławczkowiczów, jest akcent podlasko-kresowy (zwany „zaśpiewem”) rozumiany jako typ wymowy polegający na mocniejszym wymawianiu sylab akcentowanych i jednoczesnym osłabieniu wymowy samogłosek w sylabach nieakcentowanych. Ta cecha związana z odmiennym od ogólnopolskiego akcentowaniem w gwarach podlaskich i kresowych, składa się na stereotypowe pojmowanie gwary i dla użytkowników języka ogólnopolskiego stanowi główny wyznacznik terytorialnej odmiany języka ludności wiejskiej.

W wypowiedziach Pietrka znajdziemy następujące przykłady realizacji „zaśpiewu”: *Ona nie ta sama była; Jak ja bym to wycucie miał; Ciekawe, czy robaków też im ta religia zabrania?; Toć wiadomo, jak organizm wycieńczony w chorobie to i „Mamrot” dłużej trzyma.; No, to dłuższa konferencja na dziś zaplanowana.; A oto i nadchodzi wieczór pełen wrażeń.*

W wypowiedziach Hadziuka natomiast: *Zamążpójście dobre dla kobity jest, a chłop to ożenić się może.; Na rozum wam padło, żeby o rodzinę klócić się?; Ano, z piciem powstrzymać się trochu obiecałem.; A w piwie to co dobrego, ja się pytam, a?; No, biznes biznesem, ale to nie może tak być, żeby my jak jakie pracholiki samą robotą żyli.; Żona kupiła mi.*

W wypowiedziach Solejuka: *A ty mojej rodziny nie czep się.; Przynajmniej na stare lata mam liczyć na kogo.; Skarpetki jakby mojej kobity były.; Nie do*

wytrzymania terror w tej **robocie jest.**; Smakuje, tylko ta moja żona, **co przypomni mi się**, wszystkiego się odechciewa.; Teraz tak myślę, że moja to nawet **okulary podobne ma**.

W wypowiedziach Jana i Stacha Japyczów: *Jakby takie u Solejuka się załęgło, to by pomocy nie wołał.*; *Kobieta ode mnie odwróciła się i brata straciłem za jednym zamachem.*; (...) *cały tydzień z nami nie pił będziesz?*

2.3. Konsonantyzm

Na poziomie zróżnicowanej wymowy spółgłosek występuje asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich – na Podlasiu przeważa wymowa z elementem palatalnym *j*. Warto jednak podkreślić, że z punktu widzenia polszczyzny ogólnej nie ma ona charakteru cechy dyferencyjnej. Poświadczają ją następujące przykłady, wyekscerpowane z:

- **wypowiedzi Pietrka:** *namawjała, mjeć, mjensa, sklepje, wjem, wymjane, zarobjony, wjeźór, kamjeń;*
- **wypowiedzi Hadziuka:** *bjedronke, Pjetrek, objecałem, tobje, pamjeńć, mjajeś, Njemce;*
- **wypowiedzi Solejuka:** *wpjeńać, bjedzie, gapje, pjerogi, telepje, pamjontke;*
- **wypowiedzi Jana i Stacha Japyczów:** *pjeńiondze, wjeźór, pjeńgniarkę, mjesionce, dziewjontej, zdrowje, obowjonskowo, wjatr, mapje.*

W analizowanym materiale zarejestrowano również typowy dla gwar mazowieckich przykład stwardnienia *m'* w końcówce N. l. mn. *-amy*:

- **w wypowiedziach Pietrka:** *s tymy pastylkamy;*
- **w wypowiedziach Solejuka:** *widelcamy, okularamy.*

Jedynie w wypowiedziach Pietrka zanotowano półmiękką wymowę *l'* – cechę charakterystyczną dla Podlasia (i Kresów wschodnich): *anomal'ja, dostał'i, Tał'iby.*

Zjawiskiem, które poświadczono wyłącznie w wypowiedziach Stacha Japycza, jest wymowa *ł* przedniojęzykowo-zębowego, która z jednej strony wyróżnia języki wschodniosłowiańskie i należy do zjawisk fonetycznych gwar podlaskich, z drugiej natomiast – jest cechą dawnej wymowy aktorskiej. W analizie tego zjawiska należy wziąć pod uwagę fakt, że wcielający się w postać *Stacha Japycza* – Franciszek Pieczka – jest aktorem starszego pokolenia – wymowa *ł* przedniojęzykowo-zębowego jest jego indywidualną cechą, która pojawia się również w filmach z jego udziałem, których dialogi nie są stylizowane na gwary podlaskie czy kresowe. Nie jest to zatem cecha używana w celach stylizacyjnych. Warto jednak przytoczyć przykłady potwierdzające tę wymowę, które niemający

świadomości widz może odebrać jako przejaw gwar podlaskich: *uniosłem, mało, straciłem, zawiozłem, Michalowa, byłem, zaszкодziło, właśnie, jechało, wykazało, całkiem, odwróciła, niedługo*.

Co więcej, w wypowiedziach zarówno Pietrka, jak i Solejuka można zaobserwować cechy właściwe innym gwarom dialektu mazowieckiego. Niekiedy zmiękczeniu ulegają też głoski przedniojęzykowo-dziąsłowe: *czemu*. Ten przykład opisać można jako sziakanie, które występuje w gwarze ostródzkiej, lubawskiej i warminskiej, nie zaś podlaskiej. Egzemplifikacją tego zjawiska jest także forma *obserwować*, w której głoska środkowojęzykowa [cz'] przeszła w przedniojęzykowo-dziąsłową [cz], przy zachowaniu miękkości głoski wyjściowej. Należy jednak zauważyć, że głoski [cz'], [sz'], [ż'] w językach wschodniosłowiańskich zachowały miękkość, i tym samym można tłumaczyć ich obecność w gwarach podlaskich.

W wypowiedziach najmłodszego bywalca ławeczki odnotowano również przejście przedniojęzykowo-zębowej [s] w przedniojęzykowo-dziąsłową [sz]: *nazwisk, nasz. Nazwisk i nasz* to przykłady szadzenia, które podobnie jak mazurzenie nie występują na Podlasiu wschodnim.

W kwestiach Solejuka zanotowano taki sam przykład zmiękczenia głosek przedniojęzykowo-dziąsłowych, jak u Pietrka: *czemu*, które jest wynikiem sziakania lub wpływu konsonantyzmu wschodniosłowiańskiego, a także przejście przedniojęzykowo-zębowej [s] w przedniojęzykowo-dziąsłową [sz]: *szklepu* – czyli szadzenia, które podobnie jak sziakanie i mazurzenie nie występuje na Podlasiu.

Tylko w wypowiedziach Solejuka pojawił się przykład labializacji – *p'ó co* – która na Mazowszu jest zjawiskiem rzadkim (dialektologia 2018), dlatego, zgodnie z podstawą stylizacyjną w analizowanym materiale ta cecha ma charakter incydentalny.

3. Wnioski

„Stylizacja gwarowa jest przykładem funkcjonowania ważnej płaszczyzny dziedzictwa narodowego w kulturze masowej oraz w kulturze wysokiej, (...) pokazuje, że gwary są jej ważnym elementem” (Kresa 2014: 248). W analizowanych wypowiedziach bywalców ławeczki – bohaterów polskiego serialu komediowego *Ranczo*: Patryka Pietrka, Tadeusza Hadziuka, Macieja Solejuka oraz Jana i Stacha Japyczów – mamy niewątpliwie do czynienia ze stylizacją gwarową. Ambicją twórców dialogów serialu była zapewne stylizacja dialogów Rycerzy Zakonu Mamrota na gwarcę podlaską. Wydaje się jednak, że cel (przynajmniej na płaszczyźnie fonetycznej) został osiągnięty tylko częściowo. Jak wynika z dokonanej analizy, cechy gwary podlaskiej w wypowiedziach serialowych ławczkowiczów zostały wykorzystane poprawnie, aczkolwiek twórcy serialu nie wyzyskali

w pełni ich ogromnego potencjału i w kreacji językowej postaci nie pojawiły się wszystkie zjawiska typowe dla języka regionu Podlasia wschodniego, które stanowi miejsce akcji serialu.

Najczęściej wykorzystywanymi wykładnikami fonetycznymi stylizacji językowej są następujące cechy: podwyższona wymowa samogłosek średnich i kresowo-podlaski akcent. Analizowane zjawiska zostały wykorzystane w wypowiedziach ławczkowiczów konsekwentnie. Inne zjawiska typowe dla gwar podlaskich, takie jak półmiękką wymowa *l'* czy przedniojęzykowo-zębowe *ł* są wykorzystywane incydentalnie, a druga z wymienionych cech – raczej bez świadomego celu stylizacyjnego.

U Pietrka, Solejuka i Japycza zarejestrowano także pojedyncze przykłady innych zjawisk, typowych dla większości gwar dialektu mazowieckiego, takich jak: brak ściągnięcia w czasownikach, stwardnienie *m'* w końcówce N. l. mn. *-amy* oraz miękką wymowę *k, g, ch*.

W płaszczyźnie fonetycznej stylizacji języka bohaterów serialu *Ranczo* nie zarejestrowano jednak przykładów użycia typowych cech odróżniających gwary Podlasia wschodniego od pozostałych gwar mazowieckich czy polskich w ogóle, takich jak: *r* zamiast *rz'*, dźwięcznego *h* czy artykulacji *g* w miejscu *h*, a także akania i ukania.

Z analizy dialogów ławczkowiczów wynika, że najwierniejsze podstawie stylizacyjnej są wypowiedzi Stacha Japycza, które mogą pozornie wydawać się bliższe językowi ogólnopolskiemu aniżeli gwarze podlaskiej. Jednak to właśnie ten bohater realizuje cechy właściwe gwarze podlaskiej. W jego wypowiedziach pojawiają się też pojedyncze, niekonsekwentnie wykorzystywane zjawiska reprezentatywne dla innych gwar, jednak ich częstotliwość jest najmniejsza spośród wypowiedzi młodszych ławczkowiczów.

Nienaukowe podejście do języka bohaterów *Rancza* mogłoby prowadzić do wniosku, że najbardziej zgodnie z podstawą stylizacyjną gwarą podlaską posługuje się aktor grający Patryka Pietrka, jednak analiza naukowa dowodzi, że ze względu na wykorzystanie w jego dialogach licznych zjawisk właściwych innym gwarom dialektu mazowieckiego czy innych gwar polskich, język najmłodszego bohatera ławczki odbiega od pełnej realizacji gwary podlaskiej. Z punktu widzenia braku wierności podstawie stylizacyjnej na drugim miejscu znajduje się kreacja językowa Macieja Solejuka, w którego wypowiedziach również znaleziono przykłady cech właściwych innym gwarom dialektu mazowieckiego: sziakanie, szadzenie oraz labializację. Jednak liczba wyekscerpowanych przykładów je poświadczających jest znacznie mniejsza niż w wypadku wypowiedzi Pietrka. Bliżej właściwej realizacji gwary podlaskiej będącej podstawą stylizacyjną wypowiedzi bohaterów jest kreacja językowa Tadeusza Hadziuka, u którego zanotowano najwięcej przykładów podlasko-kresowego akcentu.

Bibliografia

Materiał badawczy

Serial *Ranczo* w reżyserii Wojciecha Adamczyka (10 odcinków: sezon 1 odcinek 11, sezon 2 odcinek 23, sezon 3 odcinek 38, sezon 4 odcinek 47, sezon 5 odcinek 56, sezon 6 odcinek 71, sezon 7 odcinek 89, sezon 8 odcinek 95, sezon 9 odcinek 110, sezon 10 odcinek 121)

Literatura

- Bobrowski J., 2015, *Płaszczyzny stylizacji językowej w dialogu filmowym*, Kraków.
- Dialektologia polska: H. Karaś (red.), *Dialektologia polska. Przewodnik multimedialny*, Warszawa 2008–2011, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/>, (dostęp: 16.02.2018).
- Dubisz S., 1986, *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego (nurt ludowy w latach 1945–1975)*, Wrocław.
- Kresa M., 2014, *Stylizacja gwarowa w serialu Blondynka w reżyserii Mirosława Gronowskiego* [w:] K. Sikora, M. Rak (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia*, Kraków.
- Lipecka M., Piotrowska E., 2016, *Ranczo kulisy serialu wszech czasów*, Warszawa. *Wilko-
wyje* [hasło w:] <http://ranczo.org/>, (dostęp: 16.02.2018).

Kobita, profesur, Pjetrek – phonetic exponents of dialect stylization in the dialogues of characters from the “bench” (Ranczo series)

Summary

In the article, the statements of four characters from the TV series *Ranczo* – constantly occupying a place on the bench in front of the store – have been analyzed. The stylization of their statements is the example of a dialectal style based on the Podlasie dialect. The article presents selected phonetic exponents of the dialect stylization in the dialogues and illustrates them with specific examples.

Keywords: dialect stylization, Mazovian dialect, dialectization, Podlasie dialect, language of film characters

Słowa kluczowe: stylizacja gwarowa, dialekt mazowiecki, dialektyzacja, gwara podlaska, język bohaterów filmowych